

פתח דבר

איתן בר־יוסף

גיליון 48 של תיאוריה וביקורת רואה אור בקיץ 2017, במלאות חמישים שנה למלחמת 1967, שתוצאותיה ממשיכות לעצב כמעט כל היבט של המציאות הפוליטית, החברתית והתרבותית בישראל ובשטחים שנכבשו במלחמה. עבור ישראלים רבים, ובוודאי עבור ישראל הרשמית, תחילת השנה ה־51 עומדת בסימן הדחקה מוחלטת של הכיבוש — השפעותיו, השלכותיו, עצם קיומו. ואמנם, בעוד שורות אלו נכתבות, הכנסת חוגגת יובל למלחמה תחת הכותרת "חידוש ההתיישבות ביהודה, שומרון ובקעת הירדן", בניצוחה הפעיל של מועצת יש"ע וללא שום אזכור של האוכלוסייה הפלסטינית החיה כבר חמישה עשורים תחת דיכוי; ושרת התרבות והספורט מצדה מוקיעה את הרמטכ"ל על שחיל החינוך הכין פעילויות לצייון "איחוד" ירושלים ולא, כפי שדרשה הממשלה, "שחרורה".

מציאות חיהם של הפלסטינים בירושלים ה"מאוחדת" ודרך התנהלותו של הפרויקט הקולוניאלי הישראלי שם ניצבות במוקד שני מאמרים המתפרסמים בגיליון זה. טקסטים אחרים בגיליון עוסקים בהיבטים שונים של הכיבוש ושל יחסי הכוחות בין ישראלים לפלסטינים. ירושלים (הממשית והמדומיינת) מבליחה גם במאמר העוסק בבגדאד של שלהי המאה התשע־עשרה, ודיון זה נושק למאמר אחר בגיליון, הבוחן את הרבדים האוריינטליסטיים ברומן שמשון של ז'בוטינסקי; ומכאן קצרה הדרך לעיסוק בזיקה בין מגדר לבין אתניות, זיקה הנבחנת בכמה חיבורים אחרים. התוצאה, כך אנו מקווים, היא פסיפס של פרספקטיבות תיאורטיות ופרשנויות ביקורתיות המתכתבות זו עם זו, מאירות צדדים לא מוכרים של החברה והתרבות בישראל ובשטחים הכבושים, ובכך מבקשות לחתור כנגד מגמות ההדחקה, ההכחשה וההשתקה.

מאמרה של דפנה הירש, הפותח את הגיליון, מפנה מבט ביקורתי לתיאוריות של גבריות ובוחן שתי הצעות סוציולוגיות ואת הפרספקטיבות המחקריות שנגזרות מהן. האחת, זו של רייווין קונל, הפכה זה מכבר להגמונית במחקר הגבריות, בוודאי בישראל. ההצעה השנייה, זו שהציג פייר בורדייה בחיבורו השליטה הגברית, אמנם ספגה ביקורת נוקבת מצד חוקרות פמיניסטיות — אולם מושגי ההביטוס וההון של בורדייה, טוענת הירש, מציעים דרך מועילה לקידום חקר הגבריות. וכך, הסוציולוג מייקל שוולבה מאמץ את רעיון ההביטוס

המגדרי של בורדייה ומגדיר "אקטים גבריים" כאקטים המסמנים יכולת שליטה והתנגדות להישלטות, ואילו הירש מציעה ללכת בעקבות בורדייה ולראות בגבריות רפרטואר של דגמי פעולה. החשיבה על גבריות במונחים של הביטוס ורפרטואר מסיטה את המבט מ"גבריות" לפרקטיקות שונות של "עשיית הגבריות". בה בעת, הסתירות הטמונות ברפרטואר הגבריות, והעובדה שלא כל הדגמים שווי מעמד מבחינת סימונו של "עצמי גברי", מסבירות מדוע לא תמיד שוררת התאמה בין היררכיה חברתית להיררכיה של גבריות.

דנה גרוסוירט קחטן עוסקת אף היא בפרפורמנס ובכינון גבריות, ובוחנת אותם בהקשר של חקר האתניות בישראל. בשנים האחרונות החלו חוקרים לעסוק ב"השתכנוות" אולם אין כמעט בנמצא מחקרים על "התמזרחות", כלומר אימוץ ההתנהגות והזהות המזרחיות. גרוסוירט קחטן מראה כי בניגוד להנחה הרווחת שהמעבר (passing) מתרחש ממזרחיות לאשכנזיות, קיים גם תהליך הפוך שבו אשכנזים מבצעים פרפורמנס של פרקטיקות תרבותיות המזוהות כמזרחיות (למשל דיבור בח' וע' גרוניות). המאמר מבוסס על מחקר שנערך בשתי חטיבות חיל רגלים בצה"ל – חטיבת גולני, אשר נתפסת מזרחית, וחטיבת הצנחנים, אשר נתפסת אשכנזית – ומתמקד בתהליך ההתמזרחות בקרב חיילי גולני: החיילים לומדים ומאמצים את התרבות הארגונית האתנית של החטיבה ובכך מייצרים זהות אלטרנטיבית לזהות ההגמונית הדומיננטית ומאתגרים את הסטיגמות של הזהות המזרחית.

מאמרה של שירה סתיו מציג את מבטה הביקורתי של המשוררת והסופרת ברכה סרי (1940–2013) על מה שסתיו מכנה "הסדר האינססטואלי" – הסדרתו הסמלית של גילוי העריות אל תוך מערכי הכוח המעצבים את היחסים שבין המינים. המאמר מתמקד בסיפור "קריעה", המתאר את החוויה המזעזעת של נערה צעירה בליל כלולותיה לאלמן קשיש. פרשנויות של הסיפור נטו להתמקד בביקורת הפמיניסטית על נוהגי שעבוד מסורתיים; הקריאה של סתיו, לעומת זאת, מראה כי באמצעות הכתיבה על נוהגי הנישואים המקובלים בקהילתה, והזרתם החריפה דרך תודעת הנערה, סרי חושפת את החפיפה המבנית שבין הסדר הפטריארכלי לסדר האינססטואלי. קריאת הסיפור דרך הפרספקטיבה הזו מעמיקה ומרחיבה את ההיבט הביקורתי הגלום בו: סרי לא רק מציבה קול מזרחי מחאתי ואנטי-גזעני במרכזו של הפמיניזם הליברלי, אלא מגיעה אל לב לבם של יחסי המגדר ומתנגדת למבני היסוד של קנון הספרות העברי ושל הפרויקט הציוני.

רפי צירקין-סדן מציע קריאה פוסטקולוניאלית ברומן שמשון ובכתיבתו הפובליציסטית של ז'בוטינסקי, ומתוך כך מבקש לעמוד על תרומתו להבניית המזרח בשיח הציוני על רקע המגעים בין הלאומיות היהודית לבין האימפריאליזם – זה הבריטי וזה הרוסי. מצד אחד, המאמר מראה כיצד ההמשגה של אזורי הספר האימפריאלי וייצוגים של גבריות בספרות הרוסית השפיעו על הדמיון הספרותי הציוני של ז'בוטינסקי. ייצוג המרחב היסודי-תיכוני ברומן שמשון נטוע למעשה בשיח האימפריאלי הרוסי, במסורת ייצוגי המזרח והמערב בספרות הרוסית, וביחסי הגומלין בין האוריינטציה האימפריאלית הרוסית לבין האידיאולוגיה הפואטית והחינוך האסתטי הלאומי. מצד שני, המאמר מצביע על הרוויזיה שערך ז'בוטינסקי בתפקידן

של האימפריה הרוסית והספרות הרוסית בפרויקט השחרור היהודי, ומתאר את חיפושו אחר האלטרנטיבה בדמותן של הספרות האנגלית והאימפריה הבריטית. צירקין-סדן עוסק אפוא לא רק בזהות היהודית בעידן האימפריאליזם, אלא גם במקומן של הספרות הרוסית והאימפריה הרוסית בשיח האימפריאלי ובביקורת הפוסטקולוניאלית.

מאמרו של אבי-רם צורף מעמיד את חוויית השוטטות שהתפתחה בכרך האירופי המודרני אל מול חוויה דומה אשר התעצבה בבגדאד העות'מאנית באותה תקופה. ביטוי לחוויה זו נמצא באחד מפירושו התלמודיים של ר' יוסף חיים (הרי"ח, 1834–1909), מגדולי הפוסקים וההוגים מקרב יהודי האימפריה העות'מאנית. בפירושו זה הרי"ח מבחין בין "המהלך בדרך" לבין "עוברי הדרכים": כמו המשוטט של שארל בודלר, גם דמותו של "המהלך בדרך" – המבקש ללקט ולגאול את ניצוצות הקדושה הנחבאים בפניות הכרך – חותרת תחת הריתמוס העירוני, התכליתי, המעקר את ההליכה ונוטל ממנה את תוכנן של ההתרחשויות החד-פעמיות המזדמנות לאורכה. צורף בוחן את החוויה שמתאר הרי"ח על רקע תהליכי האורבניזציה ששינו את פני המרחב הבגדאדי במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. התבוננות זו, המתחשבת באופני עיצובו של המרחב העירוני העות'מאני המודרני ובתפיסת הזמן המאפיינת אותו, עשויה להצביע על דגם חדש של שוטטות פרי יצירתו של הרי"ח.

הקשר בין מרחב, עירוניות ושליטה נדון גם בשני החיבורים החותמים את חלק המאמרים ומתמקדים בירושלים. אורן שלמה מדגים כיצד מאז ראשית שנות האלפיים, לצד המשך מדיניות ההפליה והדחיקה של הפלסטינים בירושלים המזרחית, הגבירו מנגנוני המדינה את מעורבותם בשירותים העירוניים הפלסטיניים. מגמה זו – המכונה "תהליכי ממשול" – מסמנת שינוי ביחסים העירוניים, שהתאפיינו מאז 1967 במידה רבה של עצמאות ניהולית ותפקודית של מוסדות ושירותים עירוניים פלסטיניים. במילים אחרות, בשנים האחרונות יחסי השליטה בירושלים המזרחית מתבססים לא רק על אמצעי כפייה ריבוניים אלא גם על כוח ממשלי "רך" יותר המתגלם באמצעים של ניהול אוכלוסייה, ובמקרה זה – בתפקודים ובשירותים עירוניים. מצד אחד, תהליכי הממשול מחזקים את יכולת השליטה של המדינה בהיבטים תפקודיים של העירוניות הפלסטינית; מצד שני, הם מטמיעים בקרב האוכלוסייה הפלסטינית נורמות מינהליות המקרבות אותה למערכות הממשל הישראלי. התהליכים הללו נבחנים במאמר הן במבט היסטורי וגיאופוליטי והן באמצעות דוגמה ספציפית: תוכנית הסדרה של מערכת התחבורה הציבורית הפלסטינית בשנים 1998–2004.

הפעולות שנקטה ישראל כדי להפוך את אלקודס ל"אורֶשֶׁלִים" ניצבות במוקד מאמרה של הונדה ע'אנם.¹ המאמר בוחן את מעמדן של הפלסטינים בעיר ואת תהליכי הייחוד של ירושלים המזרחית כמקרה של קולוניאליזם התיישבותי בהתהוות. שיטת המחקר משלבת בין

1 עם ירידת הגיליון לדפוס התבררנו על שני ספרים חדשים העוסקים באותו הנושא: ספרו של ניר חסון אורשלים: ישראלים ופלסטינים בירושלים, 1967–2017 (תל אביב: הוצאת ידיעות אחרונות וספרי עליית הגג, 2017) וספרו של אמנון רמון (בהשתתפות יעל רונן) תושבים, לא אזרחים: ישראל וערביי מזרח-ירושלים, 1967–2017 (ירושלים: מכון ירושלים למחקרי מדיניות, 2017).

ניתוח של פרקטיקות קולוניאליות – דמוגרפיות, משפטיות וסימבוליות – שמטרתן יצירת מציאות אתנית יהודית הגמונית במזרח ירושלים, לבין תיאור פנומנולוגי אישי של חוויית הייחוד ושל ההתמודדות הפרטית של המחברת עם הרדיפה הממסדית. ע'אנם מנתחת את מעמד תושב הקבע של הירושלמים הפלסטינים – מעמד שכופה עליהם ארעיות ולימינליות מבנית וממקם אותם על הסף בין האזרח המוכל לבין הנתיני המורחק – אך בו בזמן מתארת כיצד הילידים הפלסטינים יכולים, בכוח ההתנגדות שלהם, לפגוע בתהליך הקולוניאלי של ייחוד המרחב, וזאת בניגוד לכמה תיאוריות הרואות בפרויקט הקולוניאלי ההתיישבותי תהליך דטרמיניסטי.

גם הפעם, החיבורים המתפרסמים במדור "מסה וביקורת" מתכתבים בצורות מורכבות עם המאמרים בגיליון. תרומתה של הארכיאולוגיה להעמקת הנוכחות היהודית במזרח ירושלים ניצבת במוקד המסה של אלונה נצן-שיפטן, הבוחנת את ההיפוך התודעתי המקופל באוקסימורון "פיתוח העבר" – כלומר, הניסיון להחיל תהליכי פיתוח, תשתיות ומודרניזציה גורפת על אתרים עתיקים שחשיבותם נעוצה לכאורה באותנטיות של עתיקותיהם ובעמידותן בפגעי הזמן. ההיפוך הזה מגדיר במידה רבה את תוכניתה של עמותת אלע"ד לבנות בחניון גבעתי הסמוך לשער האשפות מרכז מבקרים אדיר ממדים (16,491 מ"ר שטחו) בבעלות פרטית. לטענת נצן-שיפטן, עוצמתו של ההיפוך טמונה בצימוד של ארכיאולוגיה ותיירות, המאפשר להמיר הון פוליטי (ייחוד סילואן) בהון כלכלי ותרבותי (פיתוח הגן הלאומי ועתיקותיו). המרה זו נדרשת לשם יישום יצירתי ויקר של חוק העתיקות, שגורם להפרה בוטה של עקרונות תכנון העיר והשימור למרגלות הר הבית.

עמרי גרינברג סוקר את ספרה החדש של גיל הוכברג, שעוסק בסוגיות של מבט וייצוג חזותי כמפתח להבנת היחסים הקולוניאליים בין הציונות לפלסטינים. באמצעות הדיון בספר גרינברג מציע בחינה ביקורתית של השיח האקדמי על אודות הכיבוש: לטענתו, ההתמקדות (המתודולוגית והאנליטית) של "מרעי הכיבוש" בהיבטים ויזואליים וסמליים דחקה את העיסוק המפורש, ההכרחי, באלימות ובמגע הפיזי. כתוצאה מכך, נותרה הספרות האקדמית שמבקרת את הכיבוש כשהיא מנותקת ומתעלמת ממציאות החיים הפלסטינית, וניתוק והתעלמות אלה עולים בקנה אחד עם התביעה הציונית ההגמונית להפרדה. במטרה להנכיח את "רוח הרפאים" של האלימות, גרינברג בוחן כיצד היא מוצגת בשני טקסטים שאינם אקדמיים – הסרט עדויות (אידו סלע) והספר משוררים לא יכתבו שירים (רולי רוזן ואילנה המרמן).

שאלות הקשורות לייצוג הוויזואלי של השטחים נדונות גם במסה של גלעד רייך המקדימה את תיק העבודות שאצר במיוחד לגיליון זה – יצירות של אמנים יהודים-ישראלים העוסקים בעיר הפלסטינית רוואבי, ההולכת ומוקמת בשטח A, מצפון לרמאללה. מבקריה של רוואבי רואים בה מיזם כלכלי הנועד להבנות בורגנות פלסטינית המבוססת על צרכנות וקידום אישי, ועושה זאת על ידי מחיקת הכיבוש מהשיח הציבורי ומהמרחב הפיזי; אין פלא שרוואבי מכונה לעתים "התנחלות פלסטינית". בעקבות שיחות שניהל עם האמנים גסטון צבי איצקוביץ, ניר עברון ואתי שוורץ – שעבדו בעיר ותיעדו אותה – מבקש רייך לברר כיצד

הדמיון של רוואבי לעיר מודיעין או לשכונת הר חומה משפיע על התפיסות הסטריאוטיפיות שדרכן רואים הישראלים את הפלסטינים; מהי המשמעות של מהלך אדריכלי-מרחבי דורסני כזה כשהוא נעשה על ידי הפלסטינים עצמם בשם מטרות לאומיות; ומהי תגובתם לטענות שיצירתם נסמכת על מציצנות, תחושת אדנות וניצול.

מסתו של יובל בנוזימן עוסקת ביוזמת ז'נבה – טיוטה להסכם קבע ישראלי-פלסטיני שנחתמה בסוף שנת 2003. היוזמה נולדה על רקע כישלון ועידת קמפ דייוויד השנייה בקיץ 2000, כישלון שהוביל לאובדן אמון בקרב שני הצדדים בעצם היכולת להגיע להסכם שלום. מטרתה של יוזמת ז'נבה, לפחות מבחינת המשתתפים הישראלים (שהיו אופוזיציוניים לשלטון, בניגוד למשתתפים הפלסטינים, שהיו מזוהים עם ראשי ההנהגה הפלסטינית), הייתה להפריך את ה"אמת" שטיפח השלטון, שלפיה "אין פרטנר" להסכם שלום בצד הפלסטיני. ואולם, בנוזימן מראה שעל מנת להצליח להסכים על נוסח שלכאורה מסיים את הסכסוך באופן מוחלט הפעילו הצדדים מנגנוני השתקה של סוגיות שסברו כי יסכנו את האפשרות להגיע להסכם. במילים אחרות, המחיר של השגת הסכם שיציג "אמת" אחרת מזו של המחזיקים בכוח השלטון היה אפוא להשתיק קולות ואמיתות – ובעיקר להימנע מלעסוק בשאלות בעלות מאפיינים היסטוריים-נרטיביים.

אסתר הרצוג מציעה קריאה עדכנית בספרו של האנתרופולוג עמנואל מרקס, ההקשר החברתי של התנהגות אלימה, לרגל פרסומו מחדש בעברית. המושג "אלימות מדינתית", שניצב בלב המסה שלה, משמש בסיס להשוואה בין מחקרו של מרקס, שפורסם לראשונה ב-1976, לבין הספר ארץ מאובטחת של אראלה שדמי (2012). ההשוואה ממחישה שמגמות של ניאו-ליברליזציה והפרטה אמנם שינו את הדרכים שבהן המדינה מפעילה אלימות, אך לא הפחיתו מעוצמתה. עם זאת, הרצוג מזהירה מפני הצגת יחסי הכוח שבין המדינה לאזרחים כמקובעים, ומזכירה עד כמה רלוונטיות הנחיותיו של מרקס: להבינם בהקשרים של מצבים דינמיים ויחסים דו-כיווניים.

יאלי השש מצביעה על הצורך לפתח מסגרות תיאורטיות אשר יסייעו לפענח את המבנים החברתיים הקושרים מזרחים רבים בפריפריה אל השוליים – או לחלופין מסייעים להם לשגשג. לטענתה, השתייכותם של המזרחים בישראל אל ההגמוניה היהודית מעצבת ומכתיבה את חייהם לא פחות מתהליכי הדרתם. כדי להבין את הדינמיקה המורכבת הזו ומתוך כך גם להשיב אל השיח הפוסטקולוניאלי את הדיון בקשרים ההיסטוריים בין עוני לבין קולוניאליזם, השש מציעה את מושג ה-White Trash האמריקני כמסגרת מושגית אנלוגית. באמצעות הדימוי המבזה של לבנים עניים, בורים וצעקניים – הכרוך בעובדה שלמרות התכונות השליליות המזוהות אִתם, הם בכל זאת "לבנים" – אפשר לחשוב מחדש על הקשר שבין שייכות להדרה של מזרחים בישראל. השש בוחנת קשר זה דרך שילוב מרתק בין הבחנות תיאורטיות לזיכרונות אוטוביוגרפיים.

הגיליון נחתם במסת ביקורת של מיכל שפירא המשיבה אותנו אל חלק מהשאלות התיאורטיות-מגדריות שנדרונו בפתח הגיליון. שפירא סוקרת כמה ספרים העוסקים בהיסטוריה

להט"בית מודרנית במערב אירופה ודנה במאפייניו של מה שהיא מגדירה כגל שני בתחום ההיסטוריה הלהט"בית. לטענתה, מחקרי הגל השני, שראו אור בשני העשורים האחרונים, מעריכים מחדש כמה מהנחות היסוד של הגל הראשון, ומדגישים את הקשר בין היסטוריה להט"בית ובין תחומים משיקים – היסטוריה של המרחב והעיר המודרנית, פיתוחה של ההיסטוריוגרפיה הלסבית, והעיסוק בשאלת התיקוף ההיסטורי. על בסיס הדיון הזה היא מציעה כיוונים חדשים למחקר שישקפו את הרגע הנוכחי בהיסטוריה של הפוליטיקה והאקטיביזם הגאים.